

Robert Małecki

Niektóre cywilnoprawne aspekty odpowiedzialności skarbu państwa z art. 487 k.p.k. : (wybrane problemy)

Palestra 33/8-10(380-382), 84-97

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROBERT MAŁECKI

**NIEKTÓRE CYWILNOPRAWNE ASPEKTY ODPOWIEDZIALNOŚCI
SKARBU PAŃSTWA Z ART. 487 K.P.K.
(wybrane problemy)***

I. Wstęp

Na temat odpowiedzialności Skarbu Państwa przewidzianej w art. 487 k.p.k. powstały bogate orzecznictwo i literatura. Ze względu na doniosłe zmiany wprowadzone w tej materii przez ustawodawcę powojennego wiele zagadnień zdezaktualizowało się, inne zaś pojawiły się na fali tychże zmian. Niektóre z nich są jeszcze niedostatecznie opracowane przez doktrynę. Należą do nich m.in. problematyka charakteru prawnego roszczeń przysługujących na podstawie art. 487 k.p.k., reżym i ogólne przesłanki odpowiedzialności oraz ograniczenia i wyłączenia tejże odpowiedzialności. W kręgu tej właśnie tematyki obracać się będą rozważania w niniejszej pracy.

Przepisy art. 487 k.p.k. zostały zamieszczone w k.p.k. w jego dziale XI, ściślej w rozdziale 50., zatytułowanym „Odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub aresztowanie”. Przepisy te ustanawiają szczególne materialnoprawne przesłanki odpowiedzialności. Powstaje ona jednak po stronie Skarbu Państwa tylko wtedy, gdy poza przesłankami szczególnymi zawartymi w przepisach k.p.k. wykazane zostanie ziszczenie się przesłanek ogólnych, jakie są przewidziane w przepisach ogólnych kodeksu cywilnego. Do tych ostatnich należą: 1) szkoda spowodowana niesłusznym pozbawieniem wolności wskutek skazania, zastosowania środka zabezpieczającego tymczasowego aresztowania lub zatrzymania oraz 2) związek przyczynowy zachodzący między szkodą a faktem niesłusznego pozbawienia wolności. Dla skuteczności żądania odszkodowawczego wszystkie te przesłanki — zarówno ogólne, jak i szczególne — muszą zachodzić łącznie.

* Praca wyróżniona na Konkursie prac pisemnych aplikantów adwokackich Izby warszawskiej (patrz: artykuł adw. Jacka Kulisiewicza, ogłoszony w „Palestrze” z roku 1989 nr 2). *Redakcja.*

Tematyka pracy zawężyła pole naszego zainteresowania do zagadnień *stricte* cywilistycznych, a zatem związanych wyłącznie z ogólnymi przesłankami odpowiedzialności z art. 487 k.p.k. Ich szczegółowe omówienie musi być poprzedzone rozważaniami wstępnymi.

II. Charakter prawny roszczeń z art. 487 k.p.k.

Pogląd o samoistnym — w ramach systemu prawa karnego — charakterze roszczeń odszkodowawczych z tytułu niesłusznego pozbawienia wolności przeważał w literaturze prawniczej aż do wejścia w życie ustawy z 1956 roku o odpowiedzialności państwa za szkody wyrządzone przez funkcjonariuszy państwowych oraz do uchwalenia w 1958 roku przez Sąd Najwyższy wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie stosowania art. 510—516 k.p.k. z 1928 roku.¹ Zapatrywanie to spotkało się z silną opozycją części literatury prawniczej, której argumentację, wzbogaconą o własne przemyślenia, przedstawię w tym miejscu.

Co się tyczy charakteru prawnego omawianych roszczeń, to należy zgodzić się z poglądem, że umiejscowienie przepisu stanowiącego ich podstawę nie przesądza jeszcze o zagadnieniu.²

Nie jest przecież kwestionowany cywilnoprawny charakter przepisów o powództwie cywilnym w procesie karnym (art. 52 i nast. k.p.k.). Z tych samych względów również tryb dochodzenia roszczeń oparty na tych przepisach nie ma znaczenia decydującego.³

¹ S. Śliwiński: Odszkodowanie za niesłuszne skazanie WPP 4/56, s. 402—403; tenże: Wznowienie postępowania karnego w prawie polskim na tle porównawczym, Warszawa 1957, s. 308—316; A. Bułsiewicz: Charakter prawny roszczeń odszkodowawczych za niesłuszne skazanie lub oczywiście bezzasadne tymczasowe aresztowanie, PiP 12/65, s. 886—888; Z. Łukaszewicz: Odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub aresztowanie, PZS 4/57; tenże: O właściwą interpretację przepisów dotyczących odszkodowania za niesłuszne skazanie i bezpodstawne pozbawienie wolności, NP 6/57, s. 56—57; H. Rajzman: Nowe przepisy o odszkodowaniu za niesłuszne skazanie lub aresztowanie, PiP 3/57, s. 539—547.

² J. Waszczyński: Odszkodowanie za niesłuszne skazanie i bezpodstawne aresztowanie w polskim prawie karnym według stanu prawnego na dzień 16.IV.1963 r., Łódź 1964, s. 61; M. Cieślak: Wynagrodzenie szkód spowodowanych wadliwym postępowaniem karnym w ustawodawstwie Polski, ZNASW 12/76, s. 31; W. Daszkiewicz: Podstawy prawne wyłączenia odpowiedzialności państwa za szkody wyrządzone niesłusznym skazaniem, NP 11-12/78, s. 1607.

³ A. Stelmachowski: Sprawozdanie z dyskusji nad referatem prof. dra A. Szpunara, PiP 8/1958, s. 440; J. Waszczyński: Odszkodowanie za niesłuszne skazanie i bezpodstawne aresztowanie w polskim procesie karnym, Warszawa 1967, s. 47; A. Bułsiewicz: Charakter prawny roszczeń (...), s. 888; J. Panowicz-Lipska: Majątkowa ochrona dóbr osobistych, Warszawa 1975, s. 152; A. Bułsiewicz, P. Hofmański: Materialnoprawne warunki odpowiedzialności Skarbu Państwa za szkody spowodowane niesłusznym tymczasowym aresztowaniem, Pal. 10-12/81, s. 39.

Takie natomiast znaczenie można i należy przypisywać dyferencjacji norm prawnych ze względu na przyjętą metodę regulacji.⁴ Przepisy art. 487 k.p.k., z których wynikają omawiane roszczenia, mają charakter cywilny, gdyż ich celem jest kompensacja szkód, a nie operowanie karą, co stanowi jedną z podstawowych cech karnistycznej metody regulacji. Szczegółowo na ten temat będzie mowa w dalszej części niniejszego opracowania.

Pogląd o zwierzchnim stosunku państwa wobec obywateli jako przeszkodzie do uznania wskazanych roszczeń za cywilnoprawne stracił aktualność wraz z wprowadzeniem odpowiedzialności państwa za akty władzy jego funkcjonariuszy.⁵ Obywatel uzyskał prawo do występowania z roszczeniem przeciwko Skarbowi Państwa — jako równorzędnemu podmiotowi — o wynagrodzenie szkód majątkowych i zadośćuczynienie, czyli o zwrot tego, co mu się należy w związku z niesłusznym pozbawieniem go wolności.

Również oderwanie odpowiedzialności państwa od przesłanki winy nie stanowi przekonywającego argumentu przesądzającego o charakterze omawianego roszczenia. Prawo cywilne bowiem przewiduje obok dominującej zasady winy inne zasady odpowiedzialności, mianowicie zasady ryzyka i słuszności. Coraz liczniejsi autorzy przychylają się do tezy, jakoby właśnie na zasadzie szczególnego ryzyka związanego z działalnością wymiaru sprawiedliwości oparta jest odpowiedzialność państwa z art. 487 k.p.k.⁶ Problematyka ta znajdzie rozwinięcie w dalszych partiach niniejszej pracy.

Przytaczana przez niektórych autorów niemożność skutecznego zrzeczenia się roszczenia z art. 487 k.p.k. też nie stanowi przeszkody do uznania ich cywilnoprawnego charakteru. Na kwestię tę należy bowiem spojrzeć przez pryzmat celu ustawy, a nie charakteru roszczenia. Ponadto należy zauważyć, że zasada dyspozycyjności doznaje pewnych ograniczeń również w innych wypadkach, zarówno w prawie cywilnym materialnym jak i procesowym. W każdym wypadku sąd uzna za niedopuszczalne zrzeczenie się lub ograniczenie roszczenia, jeśli czynność ta jest niezgodna z prawem, zasadami współżycia społecznego albo rażąco narusza usprawiedliwiony interes osób uprawnionych (art. 203 § 4 k.p.c.).

Postępowanie w sprawie o odszkodowanie z tytułu niesłusznego pozbawienia wolności nie może być również traktowane jako dalszy ciąg procesu karnego, w wyniku którego doszło do wydania wyroku skazującego. Inny jest bowiem cel i przedmiot tych postępowań. Celem procesu karnego jest realizacja norm prawa karnego, a więc ustalenie, czy popełniono czyn przestępny, wykrycie sprawcy, wy-

⁴ A. SteImachowski: Wstęp do teorii prawa cywilnego, Warszawa 1984, s. 25.

⁵ A. BuIsiewicz: Charakter prawny roszczeń (...), PIP 12/65, s. 888.

⁶ R. Longchamps de Berier: Zobowiązania, Poznań 1948, s. 241.

mierzenie mu kary oraz jej wykonanie.⁷ Natomiast celem postępowania z art. 487 k.p.k. jest zbadanie, czy zachodzą ogólne i szczególne przesłanki materialnoprawne żądania odszkodowania od Skarbu Państwa oraz jego ewentualne zasądzenie. Przedmiotem procesu karnego jest czyn przestępny,⁸ podczas gdy przedmiotem postępowania na podstawie art. 487 k.p.k. jest roszczenie odszkodowawcze.

Co zatem w sposób pozytywny przesądza o cywilnoprawnym charakterze omawianych roszczeń?

Przede wszystkim rodzaj stosunku łączącego podmioty legitymowane normą art. 487 k.p.k., tj. poszkodowanego i Skarb Państwa. Jak już wspominałem, ustawodawca posłużył się tu cywilistyczną metodą regulowania stosunków społecznych. W przepisach tych bowiem znajduje odbicie zarówno zasada autonomiczności podmiotów, jak i brak bezpośredniego przymusu ze strony organów państwa.⁹ Omawiana norma ma charakter prawnomaterialny, określając z jednej strony warunki wystąpienia z roszczeniem odszkodowawczym, z drugiej zaś — materialnoprawne przesłanki naprawienia przez Skarb Państwa powstałej szkody. Między poszkodowanym a Skarbem Państwa powstaje zatem stosunek materialnoprawny, charakteryzujący się równorzędnością jego podmiotów. W obrocie cywilnym bowiem Skarb Państwa występuje tu jako podmiot równorzędny w stosunku do innych uczestników tegoż obrotu (art. 1, art. 33, art. 34 k.c.). Przepisy kodeksu cywilnego nie regulują tych stosunków w takim zakresie, w jakim są one derogowane przepisami szczególnymi.¹⁰ Do takich właśnie należy art. 487 i nast. k.p.k., które wprowadzają szczególne przesłanki odpowiedzialności, w sposób odrębny oznaczają krąg osób uprawnionych do odszkodowania po śmierci poszkodowanego (art. 490 k.p.k.) oraz termin (art. 489 k.p.k.) i tryb (art. 488 k.p.k.) dochodzenia roszczeń.

W kwestiach nie uregulowanych przez k.p.k. można stosować przepisy k.c. Nie budzi wątpliwości posilkowe stosowanie przepisów ogólnych k.c. regulujących całościowo sposób ustalania wysokości szkody i jej naprawienia,¹¹ skutki przyczynienia się posz-

⁷ S. Kalinowski: *Polski proces karny w zarysie*, Warszawa 1979, s. 10.

⁸ Tamże, s. 10—11.

⁹ A. Stelmachowski: *Wstęp (...)*, s. 24—25.

¹⁰ W. Daszkiewicz: *Podstawy prawne wyłączenia (...)*, NP 11-12/78, s. 1607; T. Dybowski: *System prawa cywilnego*, t. III, cz. I — *Prawo zobowiązań — Część ogólna*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1981, s. 177.

¹¹ S. Śliwiński: *Odszkodowanie (...)*, WPP 4/56, s. 402; Z. Łukaszkiewicz: *Odszkodowanie (...)*, PZS 4/57, s. 23; Wytoczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej z 1958 r., OSN 2/58, poz. 34; M. Cieślak: *Glosa do uchwały SN (7) z 26.I.1961 r.*, PiP 11/61, s. 865; J. Dąbrowa: *Glosa do postan. SN z 24.I.1970 r.*, OSPiKA 11/70, poz. 230, s. 498; J. Panowicz-Lipska: *op. cit.*, s. 152; *uchwała SN (7) z 16.IV.1977 r.*, PiZ 34/77; A. Bułsiewicz, P. Hofmański: *op. cit.*, s. 47.

kodowanego do powstania szkody oraz związek przyczynowy jako przesłankę odpowiedzialności (art. 361—363 k.c.).

Zastosowanie norm cywilnoprawnych możliwe jest również *per analogiam* do art. 60 k.p.k. (proces adhezyjny), przewidującego stosowanie przepisów k.p.c. w wypadkach nie uregulowanych w k.p.k.¹² W uchwale z dnia 15.VI.1961 r. Sąd Najwyższy, poza możliwością stosowania przepisów k.p.c., uznał termin przewidziany w art. 513 k.p.k. z 1928 roku za termin prawa materialnego cywilnego.¹³ Sąd Najwyższy stwierdził, że ulega on przerwaniu na warunkach obowiązujących w prawie cywilnym (art. 123 i 124 k.c.), co łączy się logicznie z poglądem o cywilnoprawnym charakterze roszczenia z art. 487 k.p.k.

III. Deliktowy charakter odpowiedzialności

Wspólnymi cechami wszystkich czynów niedozwolonych są: a) powstałe szkody poza istniejącym wcześniej stosunkiem prawnym, b) wyrządzenie szkody jako samoistne źródło zobowiązania (jeżeli szkoda ta powstała w okolicznościach, z którymi prawo wiąże czyjąś odpowiedzialność), c) odszkodowanie jako główne świadczenie dłużnika.¹⁴ Te właśnie cechy charakterystyczne zawiera w sobie niesłuszne pozbawienie wolności, stanowiące podstawę odpowiedzialności z art. 487 k.p.k. Czyn ten nie mieści się w katalogu deliktów zawartych w kodeksie cywilnym, gdyż ten ostatni z zasady nie obejmuje wyczerpująco wszystkich wypadków odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną poza istniejącym stosunkiem prawnym.

Odpowiedzialność Skarbu Państwa z art. 487 k.p.k. wykazuje pewne podobieństwa do instytucji przewidzianej w art. 417—421 k.c., polegające na tożsamości przedmiotów unormowania i osoby odpowiedzialnej, jak również na pochodzeniu ze wspólnego źródła historycznego (ustawa z 1956 r. o odpowiedzialności Skarbu Państwa za szkody wyrządzone przez funkcjonariuszy państwowych). Ma ona jednak szczególny charakter w stosunku do odpowiedzialności z art. 417—421 k.c., której deliktowa podstawa nie budzi wątpliwości.¹⁵ Poza zróżnicowaniem zasad odpowiedzialności i trybu

¹² /C. Wiśtockki: Z zagadnień postępowania o odszkodowanie za niesłuszne skazanie i aresztowanie, NP 11/58, s. 83—86; uchwała SN z 15.VI.1961 r., OSN 4/61; W. Daszkiewicz: Przegląd orzecznictwa SN, PiP 5-6/64, s. 884.

¹³ Uchwała SN, OSN 4/61, poz. 52; W. Daszkiewicz: Przegląd (...), PiP 5-6/64, s. 884; A. Bułsiewicz: Proces o odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub oczywiście bezzasadny areszt tymczasowy, Toruń 1968, s. 121.

¹⁴ T. Dybowski: System (...), s. 183.

¹⁵ W. Czachórski: Zobowiązania — Zarys wykładu, Warszawa 1978, s. 159.

jej realizacji, szczególność ta wyływa również stąd, że obowiązek odszkodowawczy wynika z wyrządzenia szkody na skutek nie tylko legalnego wykonywania funkcji władczych przez organ państwowy,¹⁶ lecz także wskutek działań bezprawnych lub wykraczających poza ustawowe upoważnienie.¹⁷ Z dystynkcji tej wynikają ważne konsekwencje.¹⁸

po pierwsze — nie można przepisów o odpowiedzialności za niesusne pozbawienie wolności interpretować rozszerzająco, gdyż odpowiedzialność z czynów niedozwolonych innych niż przewidziane w art. 487 k.p.k. realizowana jest w trybie procesu cywilnego,

po drugie — gdy żądania odszkodowania oparte są łącznie na art. 487 k.p.k. i przepisach k.c. regulujących inne czyny niedozwolone, to wówczas w części dotyczącej tych drugich należy pozostawić je bez rozpoznania, wskazując na właściwość drogi postępowania cywilnego.

IV. Zasada odpowiedzialności Skarbu Państwa z art. 487 k.p.k.

W wypadku odpowiedzialności Skarbu Państwa z art. 487 k.p.k. wchodzi w rachubę zasada ryzyka bądź winy. Obecnie w literaturze dominuje pogląd opowiadający się za tą pierwszą zasadą.¹⁹

Odosobnione stanowisko w tej kwestii prezentuje J. Waszczyński, który dla omawianego wypadku sformułował teorię domniemanej lub rzeczywistej winy.²⁰ Teoria ta, choć ma niezaprzeczalny walor intelektualny i teoretyczny, to jednak w świetle obecnie obowiązujących przepisów wydaje się być w praktyce nieprzydatna. Niestety, pogłębiona z nią polemika przerasta ramy niniejszej pracy.

¹⁶ T. Dybowski: System (...), t. III, cz. I, s. 185.

¹⁷ Por. wytyczne SN z 1958 r., teza II.

¹⁸ W. Celiński: Jeszcze o przepisach dotyczących odszkodowania za niesusne skazanie, oskarżenie i aresztowanie, NP 6/57, s. 91.

¹⁹ R. Longchamps de Berier: Zobowiązania, s. 285; S. Grzybowski: Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego, Warszawa 1957, s. 152; J. Winiarz: O wynagrodzeniu szkód wyrządzonych przez funkcjonariuszy państwowych, Warszawa 1957, s. 91; tenże: Odpowiedzialność państwa za szkody wyrządzone przez funkcjonariuszy państwowych, Warszawa 1962, s. 83; W. Bendetson: Odpowiedzialność państwa za szkody wyrządzone przez funkcjonariuszy państwowych, NP 3/57, s. 35; A. Stelmachowski: Sprawozdanie z dyskusji (...), PiP 8/58, s. 440; A. Bułsiewicz: Recenzja pracy J. Waszczyńskiego pt. „Odszkodowanie (...)”, PiP 2/68, s. 300; tenże: Charakter prawny roszczeń (...), s. 889—891; J. Panowicz-Lipska: op. cit., s. 152—155; A. Bułsiewicz, P. Hofmański: op. cit., s. 39.

²⁰ J. Waszczyński: Odszkodowanie (...), 1967, s. 48—52.

Wydaje się, że praktycznie bardziej doniosła jest teoria szczególnego ryzyka społecznego.²¹ Zgodnie z nią społeczna motywacja ustanowienia odpowiedzialności państwa z art. 487 k.p.k. opiera się na konstatacji, iż nie można przerzucać ryzyka „potknięć” w działalności organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości na osoby poszkodowane.²² Poza tym ustawodawca — mając na uwadze, że zbiorowość reprezentowana przez państwo wynosi z tej działalności nie kwestionowane korzyści, z których część jest materialnie wymierna — dokonuje przez zasadę ryzyka repartycji szkód na całe społeczeństwo.

Ustawodawca dla niektórych wypadków odpowiedzialności na zasadzie ryzyka ustanowił więc okoliczności eksoneracyjne, takie jak działanie siły wyższej albo wyłączna wina poszkodowanego lub osoby trzeciej (art. 435 k.c.). Ze względu jednak na różnorodność regulacji odpowiedzialności na zasadzie ryzyka „nie da się sformułować jednej ogólnej w tym względzie reguły np. tej treści, że granicą działania zasady odpowiedzialności ukształtowanej na zasadzie ryzyka są okoliczności wymienione w art. 435 k.c.”²³ Wystąpienie siły wyższej czy też wyłączna wina osoby trzeciej nie stanowią zatem w żadnym razie okoliczności eksoneracyjnych w omawianym wypadku, gdyż nie znajdują one odbicia w przepisach art. 487 k.p.k. Natomiast problematyka zachowania się samego poszkodowanego będzie przedmiotem dalszych rozważań.

Za zasadą ryzyka opowiedział się również Sąd Najwyższy w wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej z 1958 r., stwierdzając tam, że omawiana odpowiedzialność jest niezależna od winy funkcjonariuszy państwowych.²⁴ Ponadto za przyjęciem tej zasady przemawia również wyłączenie, na mocy art. 421 k.k., przepisów art. 487 k.p.k. z reżymu odpowiedzialności Skarbu Państwa na zasadach ogólnych.²⁵

W świetle tego, co powiedziano wyżej, niepokoją niektóre orzeczenia Sądu Najwyższego, które nie odwołując się wprost do zasady winy, zawierają rozstrzygnięcia, w myśl których *de facto* wina organu nie jest obojętna z punktu widzenia odpowiedzialności Skarbu Państwa.²⁶ Problematyka ta nie będzie jednak omawiana w

²¹ R. Longchamps de Berier: Zobowiązania, s. 285; A. Bułsiewicz: Charakter prawny roszczeń (...), PIP 12/65, s. 890; J. Panowicz-Lipska: op. cit., s. 153; M. Cieślak, Z. Doda: Przegląd orzecznictwa SN (...), Pal. 1/78, s. 63.

²² A. Bułsiewicz: Glosa do postan. SN z 18.VIII.1964 r., OSPiKA 12/65, poz. 267, s. 573.

²³ T. Dybowski: System (...), t. III, cz. I, s. 206.

²⁴ Opubl. w OSN 2/58, poz. 34.

²⁵ J. Panowicz-Lipska: op. cit., s. 154.

²⁶ Por. orzeczenia SN: z 22.XII.1967 r., PiP 4-5/69, z 1.VI.1968 r., OSNKW 11/68, poz. 136, z 2.II.1974 r., OSNKW 15/74, poz. 100, z 7.VI.1975 r., OSNKW 8/75, poz. 114,

niniejszej pracy, gdyż dotyka karnistycznej sfery zagadnienia i jako taka nie wchodzi w zakres niniejszej pracy. Należy tylko zaznaczyć, że tendencja ta spotkała się z gremialną krytyką doktryny.²⁷

De lege ferenda Skarbowi Państwa powinno przysługiwać roszczenie regresowe wobec osób urzędowych w razie zawinonego przez nie wyrządzenia szkody niesłusznym pozbawieniem wolności (art. 445 § 2 k.c.).²⁸ Nie wykluczona natomiast jest odpowiedzialność regresowa osoby trzeciej, która, działając w sposób zawiniony, spowodowała niesłuszne pozbawienie innej osoby wolności. Przyjęcie tej koncepcji zależy od zaaprobowania konstrukcji odpowiedzialności za takie zachowanie osoby trzeciej na podstawie art. 415 k.c. Na jej dopuszczalność wskazywać może treść wyroku Sądu Najwyższego z dnia 16.XII.1980 r.²⁹

V. Ogólne przesłanki odpowiedzialności Skarbu Państwa z art. 487 k.p.k.

1. Szkada spowodowana niesłusznym pozbawieniem wolności

Z art. 487 k.p.k. wynika, że Skarb Państwa odpowiada zarówno za szkodę majątkową jak i za doznaną krzywdę wynikłą z wykonania całości lub części kary, zastosowania środka zapobiegawczego tymczasowego aresztowania lub zatrzymania. Zgodnie z tym, co było powiedziane o posiłkowym stosowaniu przepisów k.c., do określenia wysokości szkody i sposobu jej naprawienia stosuje się przepisy art. 361 § 2 i nast. k.c. oraz art. 444 i nast. k.c.

Szkoda majątkowa zatem obejmuje zarówno *damnum emergens* jak i *lucrum cessans*.³⁰ Jest rzeczą charakterystyczną, że szkody

z 7.I.1977 r., OSNKW 4-5/77, poz. 47, z 20.VII.1977 r., NP 5/80. Odmienne: Postan. SN z 24.IV.1981 r., OSPiKA 9/83, poz. 200.

²⁷ M. Cieślak: Glosa do postan. SN z 20.VII.1977 r., NP 5/80, s. 164; tenże: Glosa do postan. SN z 1.VI.1968 r., PiP 4-5/69, s. 991; M. Cieślak, Z. Doda: Przegląd orzecznictwa (...), Pal. 3/75, s. 71, Pal. 6/76, s. 76—77 i Pal. 1/78, s. 62—64; J. Waszczyński: Odszkodowanie (...), 1967 r., s. 71—72; tenże: Odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub aresztowanie, Pal. 11/74, s. 107—108; A. Murzynowski: Istota i zasady procesu karnego, Warszawa 1976, s. 101.

²⁸ A. Bulsiewicz: Charakter prawny roszczeń (...), PiP 12/65, s. 892; A. Koch: Związek przyczynowy jako podstawa odpowiedzialności odszkodowawczej w prawie cywilnym, Warszawa 1975, s. 228.

²⁹ Opubl. w OSNCP 7/81, poz. 138. Por. na ten temat: J. Waszczyński: Odszkodowanie (...), Pal. 11/74; A. Koch: Odpowiedzialność odszkodowawcza za spowodowanie niesłusznego pozbawienia wolności, PiP 5/79; J. Dąbrowa: Glosa do orzec. SN z 16.XII.1980 r., OSPiKA 9/83; A. Szpunar: Odpowiedzialność cywilna za fałszywe oskarżenie o popełnienie przestępstwa, NP 9-10/83.

³⁰ J. Waszczyński: Odszkodowanie (...), Pal. 11/74, s. 108; A. Bulsiewicz, P. Hofmański: op. cit., s. 46.

wynikłe z niesłusznego pozbawienia wolności wynikają z naruszenia dóbr osobistych. Mamy tu więc do czynienia ze szkodą na osobie polegającą na tym, że ujemne następstwa majątkowe powstają pośrednio wskutek doznania szkody niemajątkowej.³¹

Jeśli chodzi o zakres krzywdy, to na gruncie art. 487 k.p.k. nie powstają wątpliwości wynikające ongiś z brzmienia art. 510 d.k.p.k., przewidującego odszkodowanie wyłącznie za doznaną krzywdę moralną. Obecnie obejmuje ona zarówno ujemne doznania psychiczne jak i fizyczne. Zachodzi jednak pytanie, czy żądanie zadośćuczynienia pieniężnego na podstawie art. 487 k.p.k. uzasadnione jest doznaniem krzywdy w związku z naruszeniem jakiegokolwiek dobra osobistego.³² Jeśli bowiem przyjąć, że art. 487 k.p.k. posługuje się terminem „krzywda” w rozumieniu art. 445 k.c.,³³ co w świetle wcześniejszych wywodów wydaje się oczywiste, to należy sądzić, że roszczenie, o którym mowa, powstaje w razie naruszenia tych dóbr osobistych, które wymienione są taksatywnie w art. 445 k.c. Zadośćuczynienie pieniężne może bowiem mieć miejsce jedynie w wypadkach przewidzianych przez ustawę.³⁴ Nie wyłącza ono innych form naprawienia krzywdy (art. 24 k.c.) wynikłej z naruszenia dóbr, o których mowa w art. 445 k.c., oraz innych dóbr osobistych, które przykładowo wymienia art. 23 k.c.³⁵

2. Związek przyczynowy

Kolejną ogólną przesłanką odpowiedzialności z art. 487 k.p.k. jest związek przyczynowy między faktem niesłusznego pozbawienia wolności a wynikłą stąd szkodą.³⁶ Zgodnie z poglądem przyjętym przez przeważającą część literatury i orzecznictwa przepis art. 361 i § 1 k.c. wyraża stanowisko teorii adekwatnej przyczynowości. Obozwiązek naprawienia szkody obejmuje zatem tylko normalne następstwo działania lub zaniechania, które wywołały powstanie szkody.

Aby zbadać wartość kauzalną zdarzenia-przyczyny, należy dokonać tego metodą „podwójnej próby”.³⁷

Etap pierwszy stanowi test *conditio sine qua non* rozpatrywanego

³¹ Por. T. Dybowski: System (...), t. III, cz. I, s. 226.

³² Por. J. Panowicz-Lipska: op. cit., s. 158.

³³ Tamże, s. 160.

³⁴ W. Czachórski: Zobowiązania (...), s. 84, 202 i nast.; tenże: System prawa cywilnego, t. III, cz. I — Prawo zobowiązań — Część ogólna, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1981, s. 680; A. Ohanowicz, J. Górski: Zarys prawa zobowiązań, Warszawa 1970, s. 67.

³⁵ J. Panowicz-Lipska: op. cit., s. 8; W. Czachórski: System (...), jw., w przyp. 34, s. 680.

³⁶ H. Rajzman: op. cit., s. 541; A. Bulsiewicz, P. Hofmański: op. cit., s. 16.

³⁷ A. Koch: Związek przyczynowy (...), s. 70—84, 128—141.

skutku. Wynik negatywny tego testu oznacza brak jakiegokolwiek obiektywnego powiązania między rozpatrywanym zdarzeniem a szkodą. Jeśli zaś test wykaże wynik pozytywny, stwierdzamy wówczas istnienie związku przyczynowego.

Etap drugi obejmuje badanie „normalności” następstw. Składają się na nią dwie czynności:

- założenie generalizacji przyczyny, czyli wyobrażenia sobie rozpatrywanego zdarzenia w sytuacjach identycznych jak w badanej oraz
- wyznaczenie sfery następstw dla danego rodzaju przyczyny.

Normalnymi następstwami są tylko te skutki, których prawdopodobieństwo zostaje każdorazowo zwiększone przez wystąpienie przyczyny danego rodzaju.³⁸ Czy jednak we wszystkich wypadkach objętych przedmiotowym zakresem art. 487 k.p.k. powstaje konieczność stwierdzenia normalności związku przyczynowego?

Pojawiają się w związku z tym dwa problemy:

- a) szkody — jako następstwa nieprawidłowości w przebiegu niesłusznie orzeczonej kary pozbawienia wolności, środka zapobiegawczego niesłusznie zastosowanego tymczasowego aresztowania³⁹ lub zatrzymania,
- b) krzywdy — wynikłej ze zdarzeń wymienionych w przepisach art. 445 k.c.

Ad. a). Jak wynika z wytycznych Sądu Najwyższego z 1958 roku, poszkodowanemu przysługuje roszczenie przeciwko Skarbowi Państwa również wtedy, gdy szkoda powstała w wyniku nieprawidłowości przebiegu kary lub tymczasowego aresztowania, które nie były normalnym następstwem wykonania kary, lecz polegały na zawinionym lub nie zawinionym naruszeniu przepisów.⁴⁰ Można więc wnioskować, że w opisanej sytuacji do powstania obowiązku odszkodowawczego wystarczy stwierdzenie pozytywnego wyniku testu *conditio sine qua non*.

Ad. b). Jak już zostało ustalone, zakres roszczenia o zadośćuczynienie z art. 487 § 1 k.p.k. regulowany jest wyczerpująco przepisami art. 445 k.c. Należy więc podzielić pogląd, iż ustawodawca, dokonując kazuistycznego opisu przyczyn powodujących uszczerbek niemajątkowy, dokonał apriorycznego rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności.⁴¹ Dlatego wartościowanie następstw z punktu widzenia ich normalności jest bezcelowe. Przepisy art. 445 k.c.

³⁸ Tamże, s. 137.

³⁹ A. Bułsiewicz: Proces a odszkodowanie (...), s. 40.

⁴⁰ Opubl. w OSN 2/58, poz. 34, teza III.

⁴¹ A. Koch: Związek przyczynowy (...), s. 175—177.

zakładają niejako ich normalność. W tym zakresie przepisy art. 445 k.c. stanowią niejako *lex specialis* w stosunku do art. 361 § 1 k.c.

VI. Ograniczenie lub wyłączenie odpowiedzialności ze względu na zachowanie poszkodowanego

Przepisy k.p.k. z 1928 roku przewidywały wypadki wyłączenia odpowiedzialności Skarbu Państwa za niesłuszne pozbawienie wolności np. wtedy, gdy poszkodowany spowodował skazanie umyślnie lub przez oczywiste niedbalstwo. Wobec braku podobnych wyłączeń w treści art. 487 k.p.k. zachodzi pytanie, czy można ograniczyć lub odmówić odszkodowania, gdy poszkodowany w sposób naganny i zawiniony działał w kierunku skazania go na karę pozbawienia wolności.

Wydaje się, że w świetle ustaleń dotyczących cywilnoprawnego charakteru roszczeń z art. 487 k.p.k. oraz posiłkowego stosowania przepisów k.c. do odpowiedzialności przewidzianej tą normą nic nie stoi na przeszkodzie ograniczeniu wysokości odszkodowania na zasadach określonych w art. 362 k.c.⁴²

Natomiast gdy chodzi o zupełne wyłączenie odpowiedzialności na podstawie przepisów k.c., to pogląd, który akceptuje takie stanowisko, rodzi pewne zastrzeżenia,⁴³ omówione niżej, w dwu punktach.

1. Jeżeli poszkodowany przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody, obowiązek jej naprawienia ulega odpowiedniemu zmniejszeniu stosownie do okoliczności, zwłaszcza zaś stosownie do stopnia winy obu stron (art. 362 k.c.).

Interpretacja tego przepisu wzbudza liczne kontrowersje w piśmiennictwie prawniczym. Ze względu jednak na wąskie ramy pracy posłużę się tylko stwierdzeniem, że wykładnia językowa, historyczna, systemowa i celowościowa przemawiają za tym, aby przyczynienie się poszkodowanego rozumieć jako każde jego zachowanie pozostające w normalnym związku przyczynowym ze szkodą, za którą ponosi odpowiedzialność inna osoba (*causa concurrens*).⁴⁴ Stopień winy nie jest zatem elementem przyczynienia się do szkody, będącego zjawiskiem nade wszystko kauzalnym, lecz jedną z okoliczności wpływających na rozmiar ograniczenia odszkodowania.⁴⁵

⁴² J. Dąbrowa: Glosa do postan. SN z 28.I.1970, OSPiKA 11/70, poz. 230, s. 499; J. Waszczyński: Odszkodowanie (...), NP 11/74, s. 108.

⁴³ W. Daszkiewicz: Podstawy prawne wyłączenia (...), NP 11-12/78, s. 1608.

⁴⁴ T. Dybowski: W sprawie przyczynienia się poszkodowanego do powstania szkody, NP 6/67, s. 820 i nast.

⁴⁵ Tamże, s. 883.

W interesującym nas wypadku z reguły nie kwestionowany związek przyczynowy między działaniem poszkodowanego a powstaniem szkody zachodzi w wypadkach samooskarżenia i poplecznictwa. Inne działania, takie jak zaniechanie obrony lub zwykłe przyznanie się do winy, często nie stanowią *conditio sine qua non* skazania. Istotne bowiem jest to, czy to właśnie zachowanie się poszkodowanego w konkretnym wypadku powodowało wydanie niesłusznego wyroku i czy w podobnych sytuacjach podwyższałoby każdorazowo niebezpieczeństwo wydania takiego rozstrzygnięcia. Podobny pogląd prezentuje Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały z dnia 16.VI.1977 r.⁴⁶ Czytamy w nim, że zeznania oskarżonego są normalnymi dowodami podlegającymi swobodnej ocenie przez sąd, a między przyznaniem się do winy a skazaniem nie zachodzi automatyczny stosunek wynikania.

Oceny tej należy dokonywać, mając na względzie zasady rządzące procesem karnym, a w szczególności zasadę domniemania niewinności i związane z nią zasady: *in dubio pro reo*, prawdy obiektywnej i swobodnej oceny dowodów.

Co się tyczy samego miarkowania odszkodowania, to należy wziąć pod uwagę stopień winy poszkodowanego oraz „inne okoliczności”, które również mogą zadecydować o niedopuszczalności obniżenia odszkodowania. Tak się stanie wtedy, gdy przyczynienie się do skazania nastąpiło pod przymusem fizycznym lub psychicznym (jeżeli przymus ten miał charakter realny) oraz w warunkach wyłączających możliwość swobodnej wypowiedzi.⁴⁷

Na podstawie przepisów art. 362 k.c. można jedynie ograniczyć odpowiedzialność z art. 487 k.p.k., natomiast nie można jej całkowicie wyłączyć.⁴⁸ Jak słusznie podnosi A. Dąbrowa, zmniejszenie wysokości odszkodowania, do czego upoważnia art. 362 k.c., nie może oznaczać całkowitego wyłączenia odpowiedzialności.⁴⁹ Oznaczałoby to bowiem modyfikację szczególnych przesłanek odpowiedzialności przewidzianych w art. 487 k.p.k. za pomocą przepisu ogólnego normującego sposób ustalenia odszkodowania.

2. W literaturze i orzecznictwie pojawił się pogląd, że wyłączenie odpowiedzialności z art. 487 k.p.k. może nastąpić na podstawie art. 5 k.c.⁵⁰ Wydaje się, że trudno generalnie odmówić zasadności temu

⁴⁶ Uchwała SN (7) z 16.VI.1977, PiŻ 34/77.

⁴⁷ Podobnie W. Daszkiewicz: Podstawy prawne wyłączenia (...), NP 11-12/78, s. 1612.

⁴⁸ Postan. SN z 24.I.1970 r. OSPiKA 11/70, poz. 230 z glosą akceptującą A. Bulsiewiczza, PiP 10/70, s. 634.

⁴⁹ J. Dąbrowa: Glosa do orzeczn. SN z 24.I.1970 r. OSPiKA 11/70, poz. 230, s. 498—499.

⁵⁰ Tamże, s. 499; uchwała SN (7) z 16.IV.1977 r., PiŻ 34/77; W. Daszkiewicz: Podstawy prawne wyłączenia (...), NP 11-12/78, s. 1609—1610.

zapatrywaniu, szczególnie przy założeniu tzw. wewnętrznej teorii nadużycia prawa,⁵¹ którego konsekwencją jest uznanie, że dane prawo podmiotowe nie istnieje poza granicami zakreślonymi przez zasady współżycia społecznego. Należy jednak w tej kwestii zachować daleko idącą ostrożność i mieć na względzie to, że ustawodawca nie przez przypadek pominął przy redakcji przepisów k.p.k. wcześniej obowiązujące w tym względzie wyłączenie.⁵² Nieodzowną rzeczą jest mieć tutaj na uwadze szczególny charakter przepisów art. 487 k.p.k. i cel przyświecający ustawie. Z drugiej strony nie można pominąć fundamentalnej zasady, w myśl której każdy odpowiada za skutki swych działań i jeśli celowo wyrządził sobie szkodę, to nie można wymagać od innej osoby, aby ją naprawiła.

Z tych wszystkich względów należy uznać, że podstawę zastosowania art. 5 k.c. może stanowić jedynie zawinione zachowanie się w formie zamiaru bezpośredniego. Takim jest np. samooskarżenie się z zamiarem właściwym dla poplecznictwa będącego przestępstwem z art. 252 § 1 k.k., jeżeli zostanie ono stwierdzone prawomocnym wyrokiem sądu.

Inna sytuacja zachodzi w wypadku tymczasowego aresztowania lub zatrzymania, gdyż odszkodowanie należy się, jeśli zachodzi oczywista niesłuszność zastosowania tych środków. Ich zawinione spowodowanie np. przez złożenie obciążających dowodów lub inne samooskarżenie może stanowić podstawę do wyłączenia odpowiedzialności Skarbu Państwa wobec braku pozytywnej przesłanki materialnej, tj. oczywistej niesłuszności zastosowania wymienionych wyżej środków. Nie zwalnia to oczywiście organu stosującego ten środek od obowiązku badania ich zasadności w ramach art. 206, 209 i 217 k.p.k. Może się bowiem zdarzyć, że samooskarżenie zostało złożone tak naiwnie, iż nietrudno je było w świetle dostępnych dowodów i w drodze logicznego rozumowania obalić.

VII. Wnioski

Reasumując dotychczasowe wywody, należy stwierdzić, co następuje:

1) Roszczenia przewidziane w art. 487 i nast. k.p.k. mają charakter cywilnoprawny. W postępowaniu odszkodowawczym możliwe jest posiłkowe stosowanie przepisów k.c. i k.p.c.

2) Niesłuszne pozbawienie wolności w rozumieniu art. 487 i nast. k.p.k. jest wykazującym pewne swoistości deliktem, polegającym

⁵¹ Tamże, s. 1610; A. Stelmachowski: Wstęp (...), s. 157.

⁵² Podobnie J. Dąbrowa (patrz: przyp. 49). Por. też uchwałę SN (7) z 16.IV.1977 r. (patrz: przyp. 50).

na wyrządzeniu szkody w wyniku legalnego lub nielegalnego wykonywania czynności przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości.

3) Odpowiedzialność Skarbu Państwa z art. 487 k.p.k. opiera się na zasadzie szczególnego ryzyka. W motywacji tej zasady w omawianym wypadku wysuwają się na czoło gwarancje praw poszkodowanego oraz dobro wymiaru sprawiedliwości oparte na zasadach niezawisłości sędziowskiej i swobodnej oceny dowodów.⁵³

4) Ogólnymi przesłankami odpowiedzialności jest powstanie szkody i adekwatny związek przyczynowy zachodzący między nieustalonym pozbawieniem wolności a szkodą.

5) Nie zachodzi potrzeba badania normalności następstw, gdy:

- szkoda jest następstwem nieprawidłowości przebiegu orzeczonej kary lub tymczasowego aresztowania,
- krzywda wynika ze zdarzeń enumeratywnie wymienionych w art. 445 k.c.

6) Na podstawie art. 362 k.c. można w niektórych wypadkach jedynie ograniczyć wysokość odszkodowania, natomiast jego wyłączenie na podstawie art. 5 k.c. możliwe jest tylko wyjątkowo.

⁵³ J. Panowicz-Lipska: op. cit., s. 155.

NACZELNA RADA ADWOKACKA

A. SPRAWOZDANIE NACZELNEJ RADY ADWOKACKIEJ Z DZIAŁALNOŚCI ADWOKATURY W 1988 ROKU*

1. Wstęp

Rok 1988, drugi rok obecnej kadencji najwyższego poza Zjazdem organu adwokatury polskiej, przypadł na okres szczególnej intensyfikacji ruchów społecznych i działania władz, zmierzających do przywrócenia demokratycznego porządku w naszym Państwie i ostatecznego rozliczenia się ze wszystkimi zjawiskami wypaczeń życia prawnego i politycznego w przeszłości, wśród których szczególnie ponurym cieniem kładzie się okres stalinowskiego bezprawia. Adwokatura zawsze opowiadała się za modelem państwa prawnego, w którym podstawowym narzędziem i regulatorem wykonywania władzy politycznej oraz integrowania więzi społecznych jest norma prawna, działająca w kontekście norm etycznych i kulturowych.

* Przyjęte na posiedzeniu NRA w dniu 25 lutego 1989 r. uchwałą nr 1/VIII/89 i przesłane Rządzie Państwa.